

Andrzej Szczepaniak

Wokół biografii Profesora Maurycego Horna (1917-2000) - badacza dziejów Żydów na ziemiach polskich od XV do XVIII w.

12 listopada 2015 roku minęła piętnasta rocznica śmierci rektora Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu Profesora Maurycego Horna. Rocznica ta i wydobyte z zapomnienia dokumenty, przechowywane w Muzeum i Archiwum Uniwersytetu Opolskiego, w Żydowskim Instytucie Historycznym w Warszawie oraz w Archiwum Państwowym w Opolu zainspirowały do podjęcia dalszych badań nad biografią postaci.

Życie Maurycego Horna rozpoczęło się podczas I wojny światowej w stolicy monarchii austro-węgierskiej 16 XI 1917 r. W Wiedniu jego rodzice Asriel i Sara (Stefania) szukali schronienia, uciekając z rodzinnych Brzeżan na Podolu przed zbliżającym się rosyjskim frontem. Poza tym, że oboje wywodzili się z żydowskiej społeczności, nie wiemy nic więcej o ich przodkach. Stąd trudno osadzić rodzinę Hornów jednoznacznie w konkretnym nurcie życia żydowskiej diaspory kresowej. Pamięć rodzinna młodego Maurycego sięgała zapewne XIX w. kiedy to, pod wpływem haskali (europejskiego ruchu odrodzenia żydowskiego przypadającego na 2. poł. XVIII w., a trwającego do lat 80. XIX w.) występujące zjawiska asymilacyjne do kultury świeckiej w społecznościach żydowskich konfliktowały się z religijno-kulturową ortodoksją, a przynależność narodowościowa z żydowskością. Polaryzacja polityczna na przełomie XIX i XX w. uaktywniła Żydów, również w Galicji, w różnych kierunkach ideowo-programowych: od syjonizmu i socjalistycznych partii żydowskich (Bund czy Poalej Syjon-Lewica) po środowiska rabiniczne i chasydzkie, tworzące zamknięte getta kulturowe judaizmu ortodoksyjnego, izolujące się od polskośći.

Podziały przebiegały w rodzinach, gdzie krzewiono tradycje żydowskie, zwalczając asymilatorów. Owe tendencje powodowały, że część społeczności wyznania mojżeszowego, asymilując się pozostawała w żydowskości, inni opuszczali całkowicie judaizm i laicyzowali się. Niektórzy zasilali ruchy rewolucyjne, głosząc hasła internacjonalistyczne.

Przypomniane tu zjawiska występowały zapewne w społeczności żydowskiej zamieszkującej Brzeżany (według nazwy żydowskiej Bereżan), rodzinnego miasta Hornów, położonego 54 km na zachód od Tarnopola i 105 kilometrów na południowy wschód od Lwowa. Miasto przed pierwszą wojną światową liczyło 11 tys. mieszkańców. Połowę populacji stanowili Polacy, pozostałą część Żydzi i Ukraińcy. W krajobrazie miasta dominowały obiekty kultu religijnego: gotycki kościół farny, cerkiew Świętej Trójcy i renesansowa synagoga, stojąca w centrum starej i ubogiej dzielnicy żydowskiej¹.

Nie wiemy, z którym nurtem ruchu odrodzenia żydowskiego, utożsamiała się rodzina Hornów na początku XX w. W Brzeżanach było kilka zasymilowanych rodzin żydowskich (m. in. Grosmanowie, Pomerancowie, Hercogowie). Ci ostatni, np. byli przeniknięci polską kulturą i związani z polską społecznością. Żydzi galicyjscy w tym czasie, zwłaszcza w większych miastach, asymilowali się w obrębie kultury polskiej i stanowili najbardziej spolonizowaną część ludności żydowskiej w II Rzeczypospolitej². W Brzeżanach działały syjonistyczne organizacje młodzieżowe od ortodoksyjnie religijnej „Bnei Akiwa” po syjonistyczną „Haszomer Hacair” oscylującą w latach 20. w kierunku marksizmu. Ważnym wydarzeniem w historii bereżańskich Żydów było założenie szkoły hebrajskiej przez organizację „Safa-Brura” w maju 1903 roku. Adolf Horn z Brzeżan (koligacja rodzinna nie ustalona) wybrany został na prezydenta stowarzyszenia „Safa Brura” ideowo bliskiego syjonizmowi. Znajomość języka hebrajskiego oraz jidysz Maurycego Horna (spuścizna rękopiśmienna świadczy, że również w piśmie) wskazywałaby na ewentualne koligacje i edukację młodego Maurycego w tym kierunku. Natomiast posługiwanie się językiem polskim, rosyjskim, ukraińskim i niemieckim było koniecznością dla inteligencji żydowskiej Kresów.

Rodzina Hornów była dobrze wykształcona. Ojciec Asriel jako absolwent Uniwersytetu lwowskiego był nauczycielem języka niemieckiego i francuskiego. Nie wiemy czy w domu dziadków i rodziców rozmawiano w jidysz, czy po hebrajsku, a może po polsku. Według wiedeńskiego odpisu aktu urodzenia rodzice Asriel Wolf Horn i Sara z domu Weihs (Fot. 1.) przy urodzeniu nadali

---

¹ S. Redlich, *Razem i osobno. Polacy, Żydzi, Ukraińcy w Brzeżanach 1919-1945*, Sejny 2008, s. 24-25.

² Ibid.

mu imię Morric w tym też imieniu zwracała się do Maurycego żona Elżbieta z domu Buksbaum - koleżanka ze studiów. (Fot.2).

W rodzinie Hornów było wspomniane pewne wydarzenie związane z narodzinami Maurycego. Opowiadane przez matkę, ujawnił prof. Maurycy Horn na kilka dni przed swoją śmiercią, podczas seminarium doktoranckiego w Żydowskim Instytucie Historycznym w Warszawie. Według relacji jego ostatniego doktoranta, obecnie pracownika ŻIH Piotra Fijałkowskiego, w roku 1917 cesarzowa Austrii Zyta odwiedziła pewien szpital wiedeński i spostrzegłszy uroczego noworodka, wzięła go w ramiona. Owym niemowlęciem był właśnie Morric³. (Fot. 3)

Po wojnie A. S. Hornowie powrócili na krótko do Brzeżan - zniszczone miasto wydawało się być bez przyszłości. W 1920 r. przeprowadzili się do Lwowa, z którym Maurycy związał się na prawie czterdzieści lat⁴. Tu przeżywał radosne dzieciństwo i dramatyczną, zdeterminowaną wojną, młodość. W tym wspomniał wielokulturowym kresowym mieście, w atmosf-

Fot. 1. Sara Weihs i Asriel Horn (rodzice) (zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego).

Fot. 2. Elżbieta Buksbaum (zb. Prywatny dra Mariusza Patelskiego).

³ P. Fijałkowski, *Wspomnienie o profesorze doktorze Maurycym Hornie*, „Słowo Żydowskie”, 2000, nr 24 (1 grudnia), s. 21.

⁴ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, [dalej: Arch. ŻIH], Dział Kadr, sygn. 161, T. 735, Maurycy Horn, Życiorys (mps) bez paginacji stron.

rze gospodarczego rozwoju i powojennej stabilizacji, Horn ukończył w 1936 r. V Gimnazjum Państwowe im. Stefana Żółkiewskiego, i podjął studia historyczne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza. Tutaj zetknął się z kulturą naukową lwowskich profesorów, którzy ukształtowali jego osobowość. Uczestniczył w seminarium prof. Stanisława Łempickiego (absolwenta V Gimnazjum we Lwowie) wybitnego badacza kultury renesansu, który – jak stwierdził prof. Stanisław Sławomir Nicieja – miał decydujący wpływ na skryształowanie się zainteresowań naukowych Maurycego Horna. Znaczącą rolę w ukształtowaniu jego umysłu badawczego, a zarazem przebiegu późniejszej naukowej biografii mieli profesorowie: mediewista Teofil Modelski, historyk gospodarczy Franciszek Bujak oraz specjalista od statystyki historycznej Stanisław Hoszowski. W tym miejscu przypomnę, że prof. Maurycy Horn przez wiele lat wykładał w Instytucie Historii WSP w Opolu statystykę historyczną. Sam miałem okazję uczestniczyć w tych interesujących zajęciach.

Studiowanie dla młodzieży pochodzenia żydowskiego w II Rzeczypospolitej nie było łatwe. Maurycy Horn dobrze pamiętał opowieści rodzinne o falach antysemityzmu na Kresach z końca XIX w. W wywiadzie, po upływie pół wieku od tych wydarzeń, mówił: Pamiętam *«getto ławkowe» na Uniwersytecie Lwowskim. Widziałem burdy antysemityczne wzniecane przez oenerowców i endeków kończące się niekiedy ofiarami śmiertelnymi*⁵. Pomimo tych wspomnień i tragicznych przeżyć, utraty rodziców podczas niemieckiej okupacji Lwowa, pozostały w nim jednak żywe, zaszczerpione zapewne w domu rodzinnym, cechy szacunku dla człowieka, tolerancji i akceptacji różnorodności. Takie cechy charakteru u swojego Mistrza podkreślali jego współpracownicy i uczniowie: prof. Józef Jagas, prof. Franciszek Marek, prof. Stanisław Nicieja, prof. Feliks Pluta, prof. Elżbieta Trela-Mazur - podczas zorganizowanego 25 listopada 2015 r. przez Muzeum UO spotkania z cyklu *Śladami pamięci*, poświęconego profesorowi Maurycemu Hornowi⁶.

Na przełomie lipca i sierpnia 1939 r. wybrano nowe władze Uniwersytetu we Lwowie. Dziekanem Wydziału Humanistycznego został prof. Jerzy Kuryłowicz. W zbiorze dokumentów Muzeum Uniwersytetu Opolskiego zachował się rękopis pisma studenta III roku Maurycego Horna do dziekana Wydziału Humanistycznego, informującego o przebiegu studiów i uzyskanych ocenach za rok akademicki 1938-1939 (Fot. 4).

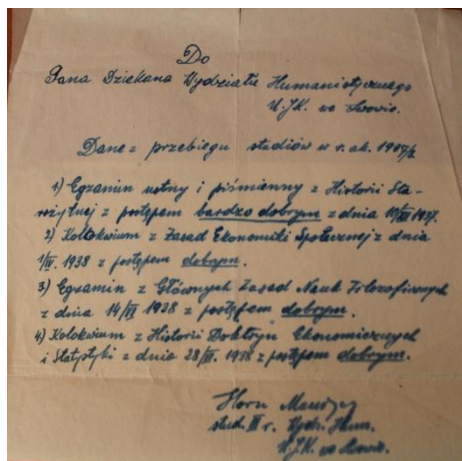
---

⁵Z każdą historią trzeba obchodzić się ostrożnie. Rozmowa z prof. Maurycem Hornem – dyrektorem Żydowskiego Instytutu Historycznego, „Dziennik Ludowy”, nr 62 z 14.03.1988.

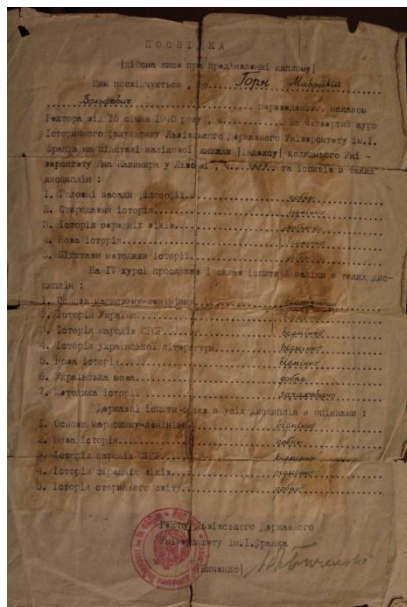
⁶Archiwum Muzeum Uniwersytetu Opolskiego (dalej: AMUO), Nagranie z 25 XI 2015 r. ze spotkania w Muzeum Uniwersytetu Opolskiego w ramach cyklu *Śladami pamięci*, poświęconego profesorowi M. Hornowi.

Fot. 3. Cesarzowa Austrii Zyta Burbon- Parmeńska (zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

Fot. 4. Podanie M. Horna 1937 (zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

Fot. 5. Dok. o przebiegu studiów M. Horna 1940 r. (zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

W chwili wybuchu wojny miał zdane wszystkie egzaminy i uzyskał absolutorium. Pierwszy trymestr (X-XII 1939 r.) rozpoczął się już pod okupacją sowiecką, kiedy to na mocy porozumienia ministrów spraw zagranicznych III Rzeszy i Związku Sowieckiego (pakt Ribbentrop – Mołotow z 23 VIII 1939 r.) armia czerwona 17 IX rozpoczęła wojnę z Polską, a 22 IX zajęła Lwów. Po odwołaniu 18 października 1939 r. polskiego rektora prof. Romana Longhamps de Bérier na jego miejsce władze sowieckie mianowały Ukraińca prof. Michajła Marczenko. Na początku grudnia 1939 r. Wydział Humanistyczny podzielono na Historyczny i Filologiczny. W styczniu 1940 r. dekretem Prezydium Rady Najwyższej Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej uniwersytetowi nadano nową nazwę Lwowski Państwowy Uniwersytet im. Iwana Franko, a na uczelnię sprowadzono 45 pracowników naukowych z Kijowa i Charkowa. Opracowano statut, w którym zapisano, że Uniwersytet ma kształcić kadry *dla dobra radzieckiej komunistycznej ojczyzny*. Pod władzą nowego rektora na uczelni zaczęto natychmiast wprowadzać programy nauczania identyczne z sowieckimi, bądź programy przejściowe na kierunkach ścisłych. Językiem wykładowym został rosyjski i ukraiński. Część polskich profesorów zwolniono, niektórzy odeszli sami, bowiem nie zgadzali się z otaczającą ich rzeczywistością. Wielu zamordowano w Katyniu, w więzieniach NKWD bądź wywieziono do łagrów. Jesienią 1939 r. i na początku 1940 r. z uczelni zaczęto usuwać polskich studentów. Spora ilość wobec coraz bardziej wrogiej atmosfery wywołanej szerzącym się antypolonizmem sama zrezygnowała z dalszych studiów, wybierając w warunkach okupacji formę tajnego nauczania⁷.

Wśród studiujących na przełomie 1939/40 r. przeważali studenci pochodzenia żydowskiego. Tę grupę władze rektorskie otaczały życzliwą opieką. Na ogólną liczbę 1835 studentów Uniwersytetu lwowskiego (we wrześniu 1939 r. było ich 3900) w marcu 1940 r. studiowało 697 Żydów (37,98%), 617 Polaków (33,62%), 493 Ukraińców (26,87%), 20 Rosjan, a także 7 Białorusinów. Postępowała sowietyzacja i ukrainizacja założonego w 1661 r. polskiego uniwersytetu, jednego z najstarszych w Europie Wschodniej, na którym już w październiku wprowadzono, jako urzędowy język ukraiński. Jej początki były wyraźnie widoczne już na pierwszych uniwersyteckich dokumentach. W kontekście powyższych wydarzeń spróbujmy spojrzeć na prezentowany tu, a znajdujący się w zbiorach Muzeum UO, dokument-poświadczenie w języku ukraińskim, jaki otrzymał Horn w połowie stycznia 1940 r., o przebiegu studiów. Składał się on z dwóch części. W pierwszej

---

⁷J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1939-1944*, „Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Historii Nauki” 2003, t. VII, s. 105-108.

odnotowano na podstawie indeksu oceny z przedmiotów zaliczonych przed wybuchem wojny na lwowskiej uczelni. W drugiej części dokumentu - oceny przedmiotów zaliczonych na *czwartym kursie* tego samego uniwersytetu przyjmującego, jak wspomniano wyżej, nową nazwą Państwowego Uniwersytetu im. Iwana Franko. Były to m.in.: podstawy marksizmu i leninizmu, historia Ukrainy, historia narodów ZSRR, historia najnowsza, historia ukraińskiej literatury, język ukraiński (Fot. 5).

31 grudnia 1940 r. Horn otrzymał dwujęzyczny (ukraińsko-rosyjski) dyplom ukończenia studiów historycznych (Fot. 6). Dwa tygodnie później tj. 15 stycznia 1941 r. zawarł więzek małżeński ze studentką I roku historii, wspomnianą wcześniej, Elżbietą Buksbaum (córką adwokata dra Michała Buksbauma i Heleny z domu Neustein⁸) urodzoną 16 III 1921 r. w Przemyślu⁹ (Fot. 7), a w lutym 1941 został zatrudniony w charakterze pracownika naukowego, wraz z żoną, w Lwowskim Archiwum Obwodowym. Spokój archiwalnej pracy przerwała w czerwcu 1941 r. wojna niemiecko-sowiecka. Po agresji Niemiec na ZSRR Maurycy Horn z żoną Elżbietą zostali w czerwcu 1941 r., wraz z całym personelem Filii Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum we Lwowie, podległemu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, ewakuowani do Kijowa. Następnie skierowano ich do pracy w Czernichowskim Państwowym Archiwum Obwodowym, skąd we wrześniu wyjechali do Uzbekistanu. Tam podjęli pracę w wiejskich szkołach średnich w charakterze nauczycieli w Obwodzie Saratowskim i w Obwodzie Surchan-Darińskim Uzbekiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. We wsi Swinucha Rejonu Rodniczkowskiego Elżbieta uczyła języka niemieckiego oraz prowadziła szkolną bibliotekę, a Maurycy zajęcia z historii. Od października 1943 r. do lipca 1944 r. zostali skierowani do pracy nauczycielskiej w sowchozie Chazarbak¹⁰.

W sierpniu 1942 r. Maurycy Horn złożył podanie o przyjęcie do formowanej w Kujbyszewie przez gen. Władysława Andersa, na mocy porozumienia zawartego 14 sierpnia 1941 r. z przywódcą państwa radzieckiego Józefem Stalinem, Armii Polskiej. Wpisany został jednak na listę rezerwową, ponieważ 31 lipca 1942 r. w Taszkencie został podpisany protokół polsko-sowiecki dotyczący ewakuacji do Iranu Polskich Sił Zbrojnych wraz z rodzinami oficerów i żołnierzy. Proces ewakuacji 70 tys. żołnierzy i 25 tys. ludności cywilnej trwał od 19

---

⁸ Arch. ŻIH, Dział Kadr. Teczki personalne. Elżbieta Horn, kwestionariusz osobowy, sygn. 90, T. 836, druk: Zapytanie o karalność z 4 XII 1985 r.

⁹ Ibid.

¹⁰ Arch. ŻIH, sygn. 90, T. 836, Ibid., sygn. 161, T. 735, Maurycy Horn, Skrócony wniosek o nadanie tytułu naukowego profesora zwyczajnego w zakresie nauk humanistycznych.

do 31 sierpnia 1942 r. Stąd Maurycy Horn karty mobilizacyjnej nigdy nie otrzymał (Fot. 8). Kiedy z inicjatywy Stalina komuniści polscy utworzyli w ZSRR w marcu 1943 r. Związek Patriotów Polskich – organizację polityczną przygotowującą kadry do przejęcia władzy w przyszłej powojennej Polsce – Hornowie wstąpili do ZPP. Władze tego Związku powierzyły w marcu 1944 r. Maurycemu Hornowi stanowisko dyrektora Polskiego Domu Dziecka w osiedlu Chanaka w Gisarze (dawna twierdza hisarska) 24 km na zachód od Stalinobadu (Duszanbe) w Tadżykistańskiej SRR¹¹. Elżbieta była w nim wychowawczynią i nauczycielką w Polskiej Szkole Podstawowej w tej miejscowości. Warunki życia w Tadżykistanie, ze względu na panujący głód, były bardzo ciężkie. Młodzi Hornowie przeżyli tam dramat śmierci swojej małej córeczki. O tym tragicznym wydarzeniu niechętnie opowiadali. Przywołał je prof. Franciszek Marek – rektor Uniwersytetu Opolskiego w latach 1995-1996¹².

W tym trudnym wojennym czasie zmarli we Lwowie: w 1942 r. matka Maurycego Stefania, a w 1943 r. ojciec Adolf¹³. Elżbieta i Maurycy Hornowie w listopadzie 1944 r. powrócili do Czernichowa podejmując pracę w miejscowym archiwum. W lipcu 1945 r. po wojennej tułaczce osiedlili się we Lwowie. M. Horn, gdy podjął, przerwana niemiecką okupacją pracę naukową, powierzono mu funkcję zastępcy dyrektora filii Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie. Tam w oparciu o źródła archiwalne rozpoczął pisanie pracy doktorskiej. Żona Elżbieta, pracując w tymże archiwum od lipca 1945 r., podjęła (przerwane wojną) studia na Uniwersytecie Iwana Franko we Lwowie, które ukończyła w lipcu 1948 r. z wyróżnieniem¹⁴. We wrześniu 1948 r. Maurycy Horn już, jako doktor (pracę na temat *Klassowaja borba Kristian Russkogo wojewodstwa w 1638-1648 godach* obronił w Instytucie Pedagogicznym im. Hercena w Leningradzie) znalazł zatrudnienie na stanowisku starszego wykładowcy Katedry Historii Powszechnej Lwowskiego Państwowego Instytutu Pedagogicznego. W marcu 1949 r. uzyskał stopień naukowy kandydata nauk historycznych i wszedł w świat sowieckiej nauki. U progu naukowej kariery poddany został (jak wielu pracowników naukowych) planowej politycznej indoktrynacji. Jej efektem był ukończony kurs na tzw. uniwersytecie marksizmu i leninizmu (Fot. 9).

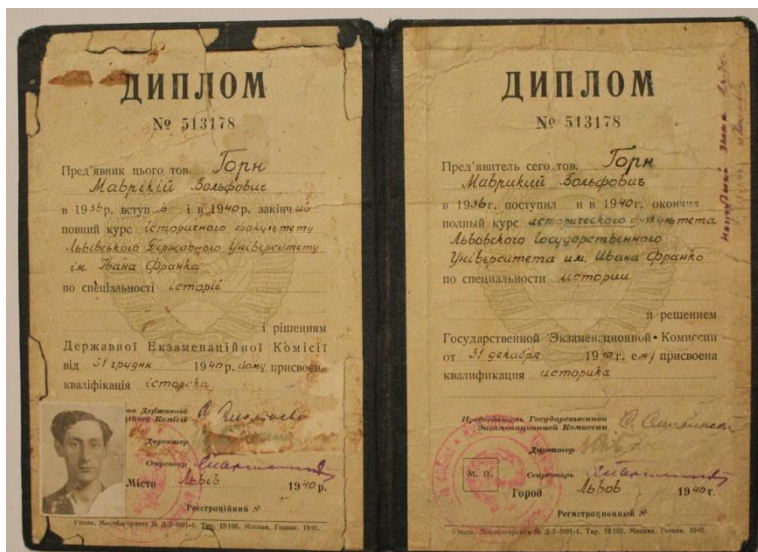
¹¹ Arch. ŻIH, sygn. 161, T. 735, Maurycy Horn, Informacja o działalności społecznej i politycznej; Archiwum Uniwersytetu Opolskiego (dalej: Arch. UO), Elżbieta Horn, Teczka 120.

¹² Nagranie z 25 XI 2015 r. w AMUO.

¹³ J. Oszytko, *Pomarcowa działalność naukowa prof. Maurycego Horna w: Marzec' 68 z czterdziestoletniej perspektywy*, pod red. D. Kisielewicz i M. Świder, Opole 2009, s. 169.

¹⁴ Arch. ŻIH, sygn. 90, T. 836, *Elżbieta Horn Życiorys*, Warszawa 30. 09. 1985, k. 47.

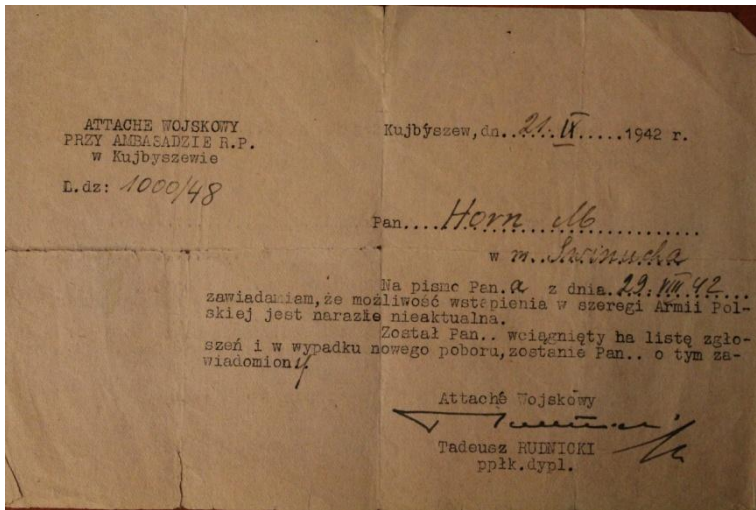

Fot. 6. Dyplom ukończenia studiów (zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

Fot. 7. Elżbieta i Maurycy Hornowie (zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

Fot. 8. Dok. Attaché Wojskowego RP w Kujbyszewie 29 VIII 1942. JPG
(zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

Fot. 9. Dyplom Uniwersytetu Marksizmu i Leninizmu 1947 r.
(zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

Fot. 10. Dyplom uzyskania tytułu naukowego docenta 1953 r. (zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

Fot. 11. W gronie studentów (zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

Fot. 12. Karta repatriacyjna Maurycego Horna 1957 r. (zb. Muzeum Uniwersytetu Opolskiego)

W listopadzie 1953 r. Centralna Komisja Kwalifikacyjna w Moskwie przyznała mu tytuł naukowy docenta (pierwszy z czterech tytułów naukowych w ZSRR). (Fot. 10). Trzy lata później (od września 1956 r. do sierpnia 1957 r.), po włączeniu Lwowskiego Państwowego Instytutu Pedagogicznego do Uniwersytetu im. Iwana Franko, został zatrudniony na stanowisku docenta etatowego tego Uniwersytetu i podjął pracę w Katedrze Historii Starożytnej i Wieków Średnich¹⁵ (Fot. 11). Trzeba pamiętać, że w tych latach trwał radykalny proces sowietyzacji i zacierania polskiej kultury na Kresach II Rzeczypospolitej. W ramach tzw. „akcji repatriacyjnej” wysiedlono polskich profesorów, wielu pozbawiono pracy, dokonano reorganizacji życia kulturalnego polskich mieszkańców Lwowa. Miasto pozbawiono polskiej inteligencji. W tym okresie z biblioteki dawnego Uniwersytetu Jana Kazimierza ukradziono bądź zniszczono około 2000 cennych eksponatów, głównie starodruków, rękopisów i książek. Maurycy Horn zajął się dziejami społeczno-politycznymi i (wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniu nauki radzieckiej) podjął badania nad walką klasową chłopów ziem zachodnio-ukraińskich w średniowieczu oraz czasach nowożytnych. Zbierał też materiały do dziejów bliskiej mu społeczności żydowskiej w Rzeczypospolitej XVI – XVIII wieku. Pierwsze prace publikował w radzieckich i ukraińskich czasopismach naukowych¹⁶. To były ważne momenty na drodze naukowej przyszłego profesora i rektora opolskiej uczelni.

W 1957 r. Hornowie, decydując się na przesiedlenie do Polski, opuścili ukraiński Lwów. Nie wiemy, jakie były motywy tej decyzji (Fot. 12). Z kilku ofert pracy na wyższych uczelniach Maurycy Horn wybrał Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Opolu. Młoda uczelnia przeniesiona w 1954 r. z Wrocławia wchodziła w etap kształcenia własnej kadry naukowej. Tu zawiązała się grupa ludzi oddanych z pełnym poświęceniem idei stworzenia ośrodka akademickiego. Do grupy tej dołączył z rekomendacji Ministerstwa Oświaty Maurycy Horn¹⁷. Od tej chwili rozpoczął się dla niego nowy opolski etap życia. Jak wspominała prof. Elżbieta Horn¹⁸, *mąż przywiózł ze Lwowa ogromną ilość*

---

¹⁵Arch. ŻIH, sygn. 161, T. 735, Maurycy Horn, Życiorys (mps) bez paginacji.

¹⁶M. W. Gorn, *Klasowa borotba w seriednowiecznomu Lwowi w kinci XVI i w pierszij połowini XVII st. (do 700- riezczja mista Lwowa) w: Dopowidi ta powidomlienja. Sekcja sypilnich nauk, Lwiv 1956, s. 36-39.*

¹⁷Arch. UO,teczka 120; Prof. dr hab. Maurycy Horn (01.11.1957 – 30.09.1983), wyciąg z protokołu posiedzenia Senatu WSP z 7. 11. 1957 r.

¹⁸Elżbieta Horn uzyskała w 1971 r., stopień naukowy doktora habilitowanego, a 24 IV 1981 r. Rada Państwa nadała jej tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych. Arch. ŻIH, sygn. 90, T. 836,teczka personalna Elżbiety Horn, Życiorys z 30 IX 1985; Minister Nauki Szkolnictwa Wyższego i Techniki do E. Horn, Warszawa 28 X 1981, Powołanie z dniem

*materiałów archiwalnych, które wykorzystywał do końca swojej aktywności naukowej*¹⁹. Jeździł też do Lwowa na sesje naukowe i archiwalne kwerendy uzupełniające. Przez pierwsze lata pracy naukowo-dydaktycznej w Opolu kontynuował rozpoczęte badania nad walką klasową chłopów na Rusi Czerwonej oraz zapoczątkował kilka nowych tematów. Zajął się kryzysem gospodarczym miast Rzeczypospolitej Polskiej od XVI do XVIII w., rozwojem cechów rzemieślniczych w miastach Rzeczypospolitej w XVI i XVII w. Podejmował zagadnienia demografii, pozycji społecznej ludności chłopskiej. Opisywał podłoże i przebieg konfliktów mieszczaństwa ze społecznością żydowską Rzeczypospolitej szlacheckiej. Badał rozwój rzemiosła miejskiego ze szczególnym uwzględnieniem roli w nim rękodzielnictwa żydowskiego. Stopniowo poszerzał swoje spektrum badawcze nad życiem w miastach kresowych o handel, szkolnictwo, budownictwo i obronność, epidemie i klęski żywiołowe. Prace nad tymi zagadnieniami prowadził przez całe swoje życie naukowe. Opierały się one na ukraińskich zasobach archiwalnych, zebranych przez Horna we Lwowie i Czernichowie w latach 40 i 50. XX w., przed wyjazdem do Polski oraz na kwerendach uzupełniających już w archiwach polskich. Wymieńmy niektóre z nich: *Rzemiosło miejskie województwa belskiego w I połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*²⁰, *Rzemiosło żydowskie na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich od wieku XII do 1795 roku*²¹, *Cechy żydowskie na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich w latach 1795-1850*²². W 1975 r. ukazała się książka *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.*, mówiąca o rozwoju demograficznym, statusie prawnym i aktywności gospodarczej ludności

---

1 V 1981 na stanowisko profesora nadzwyczajnego w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu (bez paginacji).

¹⁹ Profesor Elżbieta Trela-Mazur (doktorantka prof. Elżbiety Horn) wypowiedź z 25 XI 2015 r. Nagranie w AMUO.

²⁰ M. Horn, *Rzemiosło miejskie województwa belskiego w I połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*. Wrocław 1966, ss. 282.

²¹ „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1996, nr 1/3, s. 27-32.

²² „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1994/95, nr 4/2, s. 3-22.

żydowskiej tego kresowego obszaru Rzeczypospolitej²³. Wyznaczał kierunki dalszych badań nad społecznością żydowską Rzeczypospolitej szlacheckiej²⁴.

Zwieńczeniem powyższej tematyki było wydanie pod koniec życia książki: *Żydowskie bractwa rzemieślnicze na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich w latach 1613-1850* (Warszawa 1998). Autor obalał w niej stereotyp mówiący, iż Żydzi zajmowali się w tym okresie przede wszystkim działalnością handlową i bankierską. Podczas sesji naukowych udowodnił, że w II połowie XVIII w. nastąpił dynamiczny rozwój rzemiosła żydowskiego²⁵.

W Opolu Hornowie zetknęli się z inną jakością życia akademickiego niż we Lwowie. W Polsce kończył się, po przesileniu październikowym 1956 r., okres stalinowski. Na uczelniach po raz pierwszy wybrano demokratycznie władze. W Opolu rektorem WSP został literaturoznawca prof. Stanisław Kolbuszewski. W maju 1958 r. Senat WSP podjął dyskusję nad przyznaniem Maurycemu Hornowi tytułu docenta. Do tej pory uznawano tytuł naukowy docenta kandydata nauk nadany w Związku Radzieckim²⁶. Wcześniej powołano recenzentów dorobku naukowego Horna wynoszącego 400 stron maszynopisu bez uwzględnienia prac popularno-naukowych. Kwestię referowali historycy prawa: z Uniwersytetu Lubelskiego i Uniwersytetu Wrocławskiego prof. dr Leszek Winowski, z Uniwersytetu Warszawskiego prof. Juliusz Bardach i historyk Uniwersytetu Wrocławskiego doc. dr Kazimierz Orzechowski²⁷. W swoich wystąpieniach zwrócili uwagę na: „ciągły proces doskonalenia własnej metody naukowej [badacza], skrupulatność, doskonałą znajomość literatury przedmiotu, oraz umiejętność wnikliwego i rzetelnego ujmowania przedstawianych zagadnień w rozwoju historycznym [L. Winowski]; dużą umiejętność posługiwania się źródłami historycznymi oraz pieczołowitość w wydobywaniu i publikowaniu dokumentów archiwalnych, co w połączeniu

---

²³ M. Horn, *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w. Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego*, Warszawa 1975.

²⁴ M. Horn, *Stan i potrzeby badań nad stosunkami żydowsko-ukraińskimi w dawnej Rzeczypospolitej i podstawa źródłowa do tego zagadnienia*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2000, nr 4, s. 461-484.

²⁵ M. Horn, *Chronologia i zasięg terytorialny żydowskich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce (1613-1795)*, w: *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z Konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej”* Uniwersytet Jagielloński 22-26 IX 1986, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, s. 208-209.

²⁶ Arch. UO,teczka 120, S. Kolbuszewski do M. Horna, [Opole] 22 II 958 r.

²⁷ Arch. UO, Protokoły z posiedzenia Senatu WSP w Opolu (1957-1958), sygn. 29/3/75), Protokół z 7 V 1958, k. 27.

z dobrymi ujęciami statystycznymi – jak zauważył K. Orzechowski - pokazuje poważną wartość prac”. Inni dyskutanci podkreślali szczególną wartość archiwów radzieckich, do których polski historyk ma utrudniony dostęp. Rektor prof. Stanisław Kolbuszewski zwrócił uwagę, że kandydat nauk M. Horn uzyskał wcześniej tytuł docenta w Związku Radzieckim. Niemniej jednak postanowiono na nowo poddać ocenie dorobek przez polskich recenzentów w sposób bezstronny, zwracając szczególną uwagę na teksty napisane po powrocie do kraju²⁸. Pozytywna ocena dorobku, ze strony powołanych przez Senat recenzentów zewnętrznych, zobligowała członków Senatu do przegłosowania postawionego przez rektora S. Kolbuszewskiego wniosku do Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej w Warszawie o przyznanie kandydatowi nauk Maurycemu Hornowi stopnia naukowego docenta. Otrzymał go 30 października 1958 r.²⁹

Początki pracy w Opolu były trudne. Od 1 lipca 1958 r. do 30 czerwca 1959 r. docent M. Horn był zatrudniony w charakterze pracownika kontraktowego w Studium dla Pracujących na ¼ etatu z wynagrodzeniem w wysokości 750 zł miesięcznie³⁰, a żona Elżbieta w tym czasie nie pracowała. Po przyznaniu stopnia naukowego docenta został powołany na stanowisko samodzielnego pracownika nauki przy Katedrze Historii Polski na Wydziale Historyczno-Pedagogicznym WSP w Opolu³¹. Ranga naukowa prof. Maurycego Horna szybko rosła, a predyspozycje organizacyjne były wysokie, skoro 18 maja 1961 r. Senat dokonał wyboru Horna na stanowisko prorektora WSP³², a po podaniu się do dymisji rektora Antoniego Słupeckiego, powierzono Hornowi przejściowo kierowanie w roku akademickim 1961-1962 opolską uczelnią. Zajmował stanowiska: dziekana Wydziału Historyczno-Pedagogicznego (1960-1961) i prorektora (1961-1966). W latach 1960-1961 był prezesem Opolskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego, następnie członkiem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego (1962-1968). W latach 1960-1963 przewodniczył Opolskiemu Towarzystwu

---

²⁸ Ibid., k. 28.

²⁹ Arch. UO,teczka 120, Prof. dr hab. Maurycy Horn (01.11.1957 – 30.09.1983), S. Żółkiewski do M. Horna, [Warszawa] 6 XI 1958 r.

³⁰ Ibid., S. Kolbuszewski do M. Horna, Opole, 14 XI 1958 r.

³¹ Ibid., Minister Szkolnictwa Wyższego do M. Horna, Warszawa 6 V 1959 r.

³² Arch. UO, Prot. Senat., sygn. 29/3/75), Protokół z 18 V 1961, k. 14.

Przyjaciół Nauk. Od kwietnia 1964 r. do września następnego roku kierował Śląskim Instytutem Naukowo-Badawczym w Opolu³³.

W toku przeprowadzenia zmian kadrowych w Instytucie Śląskim zaszła konieczność powołania na stanowisko dyrektora samodzielnego pracownika nauki. Po zaakceptowaniu przez Wydział Propagandy Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Opolu kandydatury prof. Maurycego Horna napisano we wniosku: „potrzebny jest człowiek, który potrafi zaprowadzić porządek i odpowiednio pokierować pracą tego Instytutu. Kuratorium Instytutu Śląskiego jednomyślnie zaproponowało tow. M. Horna na to stanowisko, jako najodpowiedniejszego kandydata”³⁴. Po siedemnastu miesiącach Maurycy Horn wniósł prośbę o odwołanie go ze stanowiska dyrektora Instytutu Śląskiego (drugi etat) ze względu na przeciążenie pracą i wybranie go rektorem WSP w Opolu. Wydział Propagandy i Agitacji KW PZPR przychylił się pozytywnie do prośby³⁵.

W roku 1965 Horn został członkiem Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego. Dnia 1 września 1966 r. uzyskał mianowanie przez ministra oświaty na profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych³⁶, a 19 października tego roku Senat WSP wybrał go na rektora opolskiej uczelni. Jego wielką zasługą było sprowadzenie w tym czasie ze Lwowa ważnych dla kultury polskiej, unikatowych zbiorów książek do biblioteki naukowej WSP w Opolu³⁷. W uzasadnieniu wniosku skierowanego do Wydziału Propagandy i Agitacji KW PZPR w Opolu o zatwierdzenie wyboru nowego rektora pisano: „Towarzysz Maurycy Horn pełniąc odpowiedzialne funkcje na uczelni dał się poznać, jako dobry organizator i odpowiedzialny członek partii”³⁸ - do której zapisał się w 1961 r.

Dwa lata później urząd rektora poddany został ciężkiej politycznej próbie. Niezadowolenie przede wszystkim środowisk intelektualnych w Polsce

---

³³ Arch. ŻIH, sygn. 161, T. 735, Maurycy Horn, życiorys; M. Horn, *Działalność naukowo-organizacyjna Instytutu Śląskiego w 1964 r.* „Kwartalnik Opolski” 1965, nr 3, s. 125-128.

³⁴ Archiwum Państwowe w Opolu, zespół: Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Opolu, [dalej: AP, KW PZPR], Akta osobowe – nomenklatura, sygn. 8415, Wniosek z 11 III 1964 r. o zatwierdzenie kandydata na stanowisko dyrektora Instytutu Śląskiego, k. 4.

³⁵ Ibid., Wniosek z 10 VI 1967 r.

³⁶ Arch. UO,teczka 120, odpis Ministerstwo Oświaty do M. Horna, Warszawa 7 X 1966 r.

³⁷ S. Nicieja, *Maurycy Horn*, „Miejski Biuletyn Informacyjny” [Opole], 1994, nr 12, s. 16-17.

³⁸ AP, KW PZPR, Wniosek o zatwierdzenie kandydata na stanowisko rektora, 25 X 1966 r., k. 5.

z polityki kulturalnej I Sekretarza PZPR Władysława Gomułki i członka Biura Politycznego KC PZPR Zenona Kliszki – kierującego „frontem ideologicznym” partii, przerodziło się w ostre protesty znane, jako wydarzenia marcowe 1968 r. Dla młodego opolskiego środowiska akademickiego były one sprawdzianem własnej wrażliwości wobec zachodzących w kraju wydarzeń. Dnia 14 marca 1968 r. pojawiły się w holu Domu Studenta „Mrowisko” pierwsze plakaty i afisze, apelujące do solidarności z demonstrującymi studentami Uniwersytetu Warszawskiego. Przybyły na wiec rektor WSP Maurycy Horn, naciskany przez lokalne władze polityczne, wezwał do zaniechania protestów. Przemówienie rektora podsycało tylko wśród studentów opozycyjne nastroje. Burzliwe dyskusje, wiece i zebrania, trwające cztery dni, zakończyły się kilkugodzinnym strajkiem okupacyjnym w uczelni, który przerwano po odczytaniu dość kompromisowej w swej treści rezolucji³⁹. Podobnie jak w innych uczelniach w kraju również dla opolskiego środowiska akademickiego nastąpił trudny okres rozliczeń personalnych. Na skutek działań władz politycznych uległo ono zastraszaniu i wewnętrznemu rozbięciu.

Na fali antysyjonistycznej i antyrewizjonistycznej propagandy władz partyjno-rządowych 30 IV 1968 r. profesor Maurycy Horn został zdymisjonowany przez władze ministerialne ze stanowiska rektora. Był to bolesny cios w życiu tak prywatnym jak i naukowym człowieka, który z domu rodzinnego wyniósł najwyższe wartości tolerancji i akceptacji odmienności poglądów. Próbował prowadzić otwarty dialog ze studentami, stosując metodę perswazji, kompromisów i ustępstw, a zarazem realizować wytyczne władz politycznych, ostrzegając środowisko akademickie przed groźącymi karami administracyjnymi. Te działania okazały się dla rektora ślepym zaułkiem. Cel, który sobie założył był jeden: nie dopuścić do wyjścia studentów na ulice miasta i to udało się mu osiągnąć. Udało się też ochronić wiece studenckie na terenie miasteczka akademickiego przed milicyjną pacyfikacją, a uczestników strajków przed masowymi represjami, czym zyskał uznanie pracowników i studentów⁴⁰. Nie wykonał polecenia natychmiastowego relegowania z uczelni kilkunastu żaków, tłumacząc się brakiem wobec nich zarzutów popełnienia czynów podlegających karze. Ostatecznie wobec niektórych wskazanych przez

---

³⁹ Wydarzenia te szczegółowo opisali: S. S. Nicieja, *Marzec 1968*, „Opole” 1988, nr 3, ibidem, *Alma Mater Opoliensis, ludzie – fakty – wydarzenia*. Księga jubileuszowa w 50. Rocznice powstania Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005, s. 86-92; Z. Bereszyński, *Marzec '68 w opolskim środowisku akademickim w: Marzec '68 z czterdziestoletniej perspektywy*, pod red. D. Kisielewicz i M. Świder, Opole 2009, s. 143-166.

⁴⁰ Z. Bereszyński, *Wypędzić rektora Horna*, „Gazeta Wyborcza. Opole”, 2008, nr 64 (15 marca), tekst na stronie <http://opole.gazeta.pl/opole/1,35106,5025232.html> [data pobrania: maj 2014], ibidem, *Marzec '68 w opolskim środowisku akademickim...* s. 155-162.

komendanta Milicji Obywatelskiej osób zastosował karę zawieszenia w prawach studenta. Wychodził z zebrania Komitetu Uczelnianego PZPR podczas antypartyjnych wypowiedzi niektórych jego uczestników⁴¹.

W ostatecznym rozrachunku marcowych wydarzeń władze polityczne Opola zajęły twarde stanowisko i poza (wspomnianym) usunięciem prof. M. Horna z funkcji rektora, został także pozbawiony członkostwa w PZPR. Treść protokołu z zebrania Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR dokonującego analizy wydarzeń marcowych na WSP i wniosków wyciągniętych z ich przebiegu, była miazdząca dla ówczesnego rektora. Zaatakowano prowadzoną przez niego politykę kadrową, która doprowadziła do sytuacji, kiedy podczas marcowych wypadków pracownicy naukowo-dydaktyczni zachowywali się biernie, a ich część stanęła po stronie organizatorów zajęć studenckich. Oskarżono Horna o despotyczność w rządzeniu uczelnią, przejawiającą się w blokowaniu awansów naukowych oraz zwalnianiu pracowników, prezentujących inne od niego stanowisko⁴². Do zarzutów tych Horn nigdy się nie ustosunkował. Inne źródła dotyczące okresu sprawowania władzy rektorskiej ich nie potwierdzają. Przypomnijmy, w latach 1962-1966 był członkiem Komitetu Uczelnianego partii i jego Egzekutywy, a w latach 1964-1967 członkiem Komitetu Wojewódzkiego PZPR. W roku 1964 został odznaczony przez Radę Państwa Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, a w roku 1966 Medalem Tysiąclecia Państwa Polskiego⁴³. Odwołanie się do Miejskiej Komisji Kontroli Partyjnej w Opolu o złagodzenie kary i przywrócenia statusu członka partii spotkało się z odmową⁴⁴. Zgodnie ze statutem partii wydalenie z niej członka było najwyższą karą za dyscyplinarne wykroczenie przeciwko statutowi. Wydalony nie mógł nigdy być ponownie przyjęty w szeregi partii. Władze polityczne w Opolu swoje decyzje uzasadniały tym, że w okresie wydarzeń marcowych rektor WSP „zajmował chwiejną i niezdecydowaną postawę wobec wichrzycielskich i antypartyjnych wystąpień niektórych pracowników naukowych i studentów godzących w politykę partii i władzy ludowej. Nie zorganizował szerszego kolektywu pracowników naukowych i studentów w celu przeciwdziałania wrogim elementom. Jednocześnie nie zdobył się na zastosowanie środków administracyjnych w stosunku

---

⁴¹AMUO, M. Horn do Wojewódzkiej Komisji Partyjnej w Opolu, Opole, 8 VII 1968 (bez paginacji).

⁴²AP, Archiwum KW PZPR w Opolu, Protokoły posiedzeń Egzekutywy KW 4 IV – 27 VI 1968, sygn. 345, Protokół nr 9 z 18 kwietnia 1968 r., k. 36.

⁴³Arch. UO, teczka 120, Maurycy Horn, Życiorys 20 IV 1967.

⁴⁴AMUO, M. Horn do Wojewódzkiej Komisji Partyjnej w Opolu...

do pracowników i studentów, którzy siali zamęt i prowadzili niewłaściwą działalność na terenie uczelni. Ta chwiejna postawa [rektora] doprowadziła do nielegalnego wiecu i strajku okupacyjnego. Okazał się nieudolnym rektorem”⁴⁵. Dla relegowanego z WSP za udział w wydarzeniach marcowych studenta II roku Wydziału Matematyczno-Fizycznego Adama Kasprzyka rektor Maurycy Horn pozostał postacią – jak pisał – [...] „wielce tragiczną. Ten tragizm wynikał z przyzwolenia na manipulowanie sobą”⁴⁶.

Przytoczona wyżej opinia czynników partyjnych zobligowała autora niniejszego artykułu do przeanalizowania protokołów zebrań Podstawowej Organizacji Partyjnej WSP w Opolu w latach 1963-1966 pod kątem aktywności prof. Maurycego Horna. Znikomy był jego udział w rozmowach nad poruszonymi na zebraniach problemami partii. Nie brał udziału w dyskusji wokół np. referatu wygłoszonego 12 czerwca 1964 r. przez Zenona Kaweckiego – Sekretarza propagandy Komitetu Miejskiego i Powiatowego PZPR w Opolu nt. „kształtowania świadomości wewnątrzpartyjnej”. Podobnie podczas omawiania planu pracy szkoleniowej na rok 1963-1964, dotyczącego współpracy z dziekanatem Wydziału Filologiczno-Historycznego w zakresie ideowego wychowania młodzieży. Do dyskusji na zebraniach włączał się w przypadkach, kiedy upominał się o sprawiedliwy osąd członka partii czy np. o postulaty opieki nad młodymi pracownikami⁴⁷. Zła atmosfera panująca w organizacjach partyjnych WSP nie sprzyjała wewnętrznej pracy w organizacji. Wpływały na nią konflikty osobiste, od których Horn przeważnie izolował się. Być może to one sprawiły, że zrezygnował w grudniu 1966 r. z funkcji członka Komitetu Uczelnianego PZPR⁴⁸.

Przez dwanaście lat Maurycy Horn milczał i nie wypowiadał się na temat wydarzeń marcowych. Kiedy w sierpniu 1980 r., powstał ruch związkowy Solidarność, Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie włączył się w proces odnowy moralno-społecznej, reprezentując środowisko żydowskie jako integralną część społeczeństwa w Polsce. W zredagowanej 18 września na zebraniu pracowników ŻIH odezwie zwrócono uwagę, że w Polsce Ludowej zapomniano o wkładzie Żydów w historię i kulturę polską, a po 1968 r. tematyka żydowska stała się całkowitym tabu. Podkreślono, że wychodzące

---

⁴⁵ AP, KW PZPR, Opinia o prof. Maurycym Hornie sporządzona przez Tadeusza Minczakiewicza - kierownika Wydziału Propagandy i Agitacji KW PZPR w Opolu, z dnia 22 X 1969 r., k. 9.

⁴⁶ A. Kasprzyk, „*Dekada młodych*” w: Marzec’68 z czterdziestoletniej perspektywy..., s. 25.

⁴⁷ AP, Komitet Uczelniany PZPR przy WSP w Opolu, Protokoły zebrań POP 1963-1966, sygn. 2342, t. 10 z 6 XII 1963, 10 I 1964, 10,12,24 IV 1964, 24 XI 1966.

⁴⁸ Ibid., Protokół z zebrania POP z 9 XII 1966 [uzasadnienie rezygnacji nie zachowało się].

poza środowiskiem żydowskim publikacje miały charakter tendencyjny, fałszujący historię Żydów w Polsce z wyraźnymi akcentami antysemitycznymi. Upomniano się o potrzebę stworzenia klimatu dla rzetelnych badań nad tematyką żydowską. Ale też zwrócono uwagę, że jednym z warunków stworzenia takiego klimatu jest uczciwa ocena wydarzeń z roku 1968 i ich konsekwencji oraz rewizja sądów ferowanych o społeczności żydowskiej w tym roku i w latach następnych. Maurycy Horn będący wówczas dyrektorem ŻIH dołączył do odezwy, spisany w kilku punktach, własny obraz wydarzeń 1968 r. W ostrych sformułowaniach zwracał tam szczególną uwagę na ich negatywne skutki dla nauki polskiej. Żądał: „rehabilitacji ludzi pokrzywdzonych, dyskryminowanych w 1968 r., naprawienia szkód moralnych, umożliwienia emigrantom powrotu do kraju. Zdjęcia «piętna 1968 r.» w stosunku do ludności żydowskiej w Polsce”⁴⁹. Pytany po dwudziestu latach o epizod 1968 r. w swoim życiu stwierdził, że „jeszcze nie nadszedł czas na pełne podsumowanie tego okresu. Zbyt dużo emocji narosło wobec tych wydarzeń. A chcielibyśmy historię marca przedstawić uczciwie”⁵⁰. Próbę ich analizy podjęli historycy Uniwersytetu Opolskiego podczas zorganizowanej w 2008 r. sesji naukowej poświęconej wypadkom *marcowym* 1968 r. w Opolu⁵¹.

Po odwołaniu ze stanowiska rektora Maurycy Horn pozostał pracownikiem naukowym Instytutu Historii⁵². W marcu 1973 r. został zatrudniony na stanowisku samodzielnego pracownika naukowo-badawczego⁵³ i objął funkcję dyrektora Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, którą sprawował w latach 1973-1982 i 1986-1990. Z tą zmianą wiązała się przeprowadzka Hornów do stolicy, gdzie dzięki staraniom Polskiej Akademii Nauk zamieszkali przy ulicy Korczyńskiej nr 15⁵⁴. Z Żydowskim Instytutem współpracował już

---

⁴⁹ Arch. ŻIH, Zarządzenia dyrekcji 1989, Teczka 299.

⁵⁰ „Dziennik Ludowy” 14. 03. 1988, nr 62, *Z każdą historią należy obchodzić się ostrożnie*, rozmowa S. Robotowskiego z M. Hornem.

⁵¹ *Marzec '68 z czterdziestoletniej perspektywy...*

⁵² Instytut Historii 27 września 1983 r. uroczyste pożegnał odchodzących na emeryturę długoletnich pracowników naukowych opolskiej Almae Matris: prof. Maurycego Horna i prof. Elżbietę Horn.

⁵³ Arch. ŻIH, sygn. 161, T. 735, [R. Kulikowski] (Sekretarz naukowy PAN) do M. Horna, Warszawa 7 IV 1973.

⁵⁴ Arch. ŻIH, sygn. 161, T. 735, W. Markiewicz do J. Tejchmy (wicepremiera), Warszawa 13 III 1974; E. Rajber (Przewodniczący Zarządu ŻIH) do W. Markiewicza (Przewodniczącego Wydziału I Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie), Warszawa 5 XII 1974; [R. Kulikowski] Sekretarz naukowy PAN do M. Horna, Warszawa 1 XII 1975.

od 1957 r., a od 1969 r. był członkiem Rady Naukowej Instytutu⁵⁵. Na nowej placówce zobowiązano Maurycego Horna do objęcia funkcji dyrektora naczelnego wydawnictw periodycznych ŻIH i przeprowadzenia reformy wydawniczej Instytutu⁵⁶. Od 1973 r. przewodniczył kolegium redakcyjnemu, a od 1987 r. był redaktorem naczelnym „Biuletynu Żydowskiego Instytutu Historycznego” oraz rocznika „Bleter far Geszichte”. To w „Biuletynie” opublikował w 1958 r. swój pierwszy, po przyjeździe do Polski, artykuł na temat Żydów województwa bielskiego w XVII w. Nie był to jedyny tekst zamieszczony w tym czasopiśmie naukowym. Związawszy się z nim na długie lata publikował prace o wczesnośredniowiecznych początkach rzemiosła żydowskiego na ziemiach polskich, pokazując mechanizm wypierania z rynku rzemiosła chrześcijańskiego. W swych artykułach Horn zwracał uwagę na różnorodność żydowskiego rzemiosła i usług jakie świadczyli Żydzi na rzecz dworu królewskiego, zwłaszcza za ostatnich Jagiellonów. Była to wytwórczość włókiennicza, metalowa, szczególnie złotnictwo czy też na rzecz obronności, np. potasu i prochu⁵⁷. Podkreślał przenikanie wyznawców judaizmu do chrześcijańskich cechów, co przyczyniło się do powstawania struktur mieszanych wyznaniowo.

W związku z tym, że ŻIH był jego drugim miejscem zatrudnienia w wymiarze ½ etatu, mógł nadal pracować na pełnym etacie w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu. Rada Wydziału Filologiczno-Historycznego tej uczelni podjęła 8 marca 1978 r. uchwałę o nadanie M. Hornowi tytułu profesora zwyczajnego. Ten najwyższy tytuł naukowy przyznawany uchwałą Rady Państwa PRL otrzymał dopiero po czterech latach, tj. 12 VII 1982 r. i został wówczas powołany na stanowisko profesora zwyczajnego w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu⁵⁸. Powodem tego opóźnienia, jak sugeruje Zbigniew Bereszyński, była wieloletnia inwigilacja profesora przez Służbę Bezpieczeństwa, na którą wskazują akta operacyjne „na figuranta” o ps. „Doktor”, oraz zawartość jego teczek paszportowej. Zainteresowanie SB wzbudzała

---

⁵⁵ Arch. ŻIH, sygn. 161, T. 735, M. Horn, Życiorys.

⁵⁶ Arch. ŻIH, sygn. 161, T. 735, M. Horn, Notatka służbowa ze spotkania zastępcy Sekretarza Wydziału I PAN z przedstawicielami Zarządu Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce w sprawie Żydowskiego Instytutu Historycznego dotowanego przez Wydział I PAN, 1 II 1973, k. 109.

⁵⁷ M. Czajka, *Bibliografia zawartości Biuletynu Żydowskiego Instytutu Historycznego (1950-2000)*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2001, nr 3.

⁵⁸ Arch. UO,teczka 120, Przewodniczący Rady Państwa H. Jabłoński do M. Horna, Warszawa 12 VII 1982 (odpis), Minister Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki do M. Horna, Warszawa 30 VII 1982; Arch. ŻIH, sygn. 161, T. 735, Teczka osobowa Maurycego Horna.

m. in. korespondencja zagraniczna Horna prowadzona w języku jidysz⁵⁹. Jego rosnąca pozycja w świecie naukowym, którą osiągał intensywną pracą badawczą i coraz licznieszymi publikacjami w wielu pismach krajowych i zagranicznych, dla peerelowskich służb nie miała znaczenia. Rok później 27 września Instytut Historii uroczyście pożegnał odchodzących na emeryturę długoletnich pracowników naukowych opolskiej Almae Matris: prof. Maurycego Horna i prof. Elżbietę Horn. Ich życie naukowe jednak nie kończyło się. Związani z Żydowskim Instytutem Historycznym nadal prowadzili intensywną działalność badawczą.

Według Piotra Fijałkowskiego, ówczesny dyrektor Żydowskiego Instytutu Historycznego prof. Maurycy Horn postawił sobie za główny cel „ożywienie działalności Instytutu, borykającego się jeszcze ze skutkami antysemickiej nagonki 1968 r.” Zwrócił uwagę, że „wielu pracowników wyemigrowało wówczas z Polski, a na ich miejsce napłynęli ludzie, którzy pozostali w kraju, zostali jednak wyrzuceni ze swoich dotychczasowych miejsc pracy i ze względu na żydowskie pochodzenie nie mogli znaleźć etatu w żadnej innej instytucji. Posiadali oni bardzo różne kwalifikacje, z reguły nie byli historykami, choć wielu z nich udało się z powodzeniem zmienić zawód i zostali dobrymi badaczami dziejów Żydów w Polsce. Pomimo to instytut borykał się z poważnymi problemami kadrowymi, toteż profesor Horn zatrudniał młodych ludzi posiadających wyższe wykształcenie humanistyczne i interesujących się problematyką żydowską. Ich przynależność narodowa nie miała dla profesora znaczenia, co narażało go niekiedy na krytykę ze strony starych pracowników”⁶⁰. Podczas swojej kadencji dyrektor prof. Maurycy Horn starał się zrównoważyć chronologicznie tematykę badań nad dziejami Żydów w Polsce, aby nie zamykała się ona, jak dotychczas, w cieniu zagadnień okupacyjnych. Skierował więc działalność Instytutu na nowe tory. Jego pracownicy nawiązali bliższe kontakty z ośrodkami naukowymi w kraju zajmującymi się historią i kulturą Żydów. Zaczęła rozwijać się współpraca z zagranicznymi placówkami naukowymi podejmującymi ową tematykę, jak: Żydowskim Instytutem Naukowym w Nowym Jorku, z Instytutem Pamięci Narodowej w Jerozolimie, uniwersytetami izraelskimi w Jerozolimie, Tel-Awivie i Bar Sheeva, Instytutem Polsko-Żydowskim „Polin” w Anglii

---

⁵⁹ Z. Bereszyński, *Reperkusje marca '68 na opolskiej WSP*, „Indeks” 2008, nr 3-4, s. 29-37.

⁶⁰ P. Fijałkowski, *Profesor Maurycy Horn (1917-2000) jako dyrektor Żydowskiego Instytutu Historycznego oraz badacz dziejów Żydów polskich*, s. 3. (artykuł nie ukazał się drukiem). Tekst wygłoszony 25 listopada 2015 r. w Muzeum Uniwersytetu Opolskiego).

i Centrum Studiów Żydowskich przy Uniwersytecie Paryskim⁶¹. Dzięki niej prace naukowe powstające w Żydowskim Instytucie Historycznym zaczęły być wprowadzane do międzynarodowego obiegu naukowego. Niezależnie od obowiązków dyrektorskich prof. Maurycy Horn był członkiem Komitetu Badań Historycznych i Komitetu Badań Orientalistycznych Polskiej Akademii Nauk, członkiem Rady Towarzystw Naukowych PAN, a w 1977 r. został członkiem Zarządu Międzynarodowego Stowarzyszenia im. Janusza Korczaka. Z tym ostatnim był związany wręcz emocjonalnie, o czym świadczy bogata kolekcja medali korczakowskich, które w swoim zawodowym życiu otrzymał, a znajdujących się w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Opolskiego.

Przemiany ustrojowe zapoczątkowane w 1989 r. sprawiły, że sytuacja Żydowskiego Instytutu Historycznego, a szczególnie zasady jego finansowania, zaczęły się szybko zmieniać. Kierowanie Instytutem wymagało nowego perspektywicznego projektu badawczego. Zaawansowany wiek Maurycego Horna (72 lata) sprawiał, że coraz częściej myślał o przekazaniu stanowiska młodszemu następcy. Przed złożeniem 4 maja 1990 r. dymisji z funkcji dyrektora⁶², opracował *Założenia projektu badawczego pt. Kultura żydowska w Polsce nowożytnej i najnowszej, jej przemiany i uwarunkowania*⁶³. Rozpisany na lata 1991-1995 przewidywał opracowanie syntetycznego zarysu dziejów kultury w Polsce z uwzględnieniem rozwoju kultury mniejszości narodowych. ŻIH według założeń Horna miał przekształcić się w centralny ośrodek informacyjny i inspirujący badania nad dziejami kultury żydowskiej w Polsce. Badania te – jego zdaniem - powinny przyczynić się do rozładowania krążących w społeczeństwie polskim mitów na temat rzekomo negatywnej roli Żydów w dziejach narodu i państwa polskiego. Do jego realizacji miało przystąpić jedenastu etatowych pracowników Instytutu oraz trzy osoby z zewnątrz. Redagując główne cele programu Horn pisał, iż priorytetowym zadaniem jest: „ogłaszanie drukiem studiów nad wybranymi zagadnieniami, które nie znalazły należytego oświetlenia w dotychczasowej literaturze historycznej, m.in. nad kulturotwórczą rolą największych kahałów w Polsce, w szczególności krakowskiego i warszawskiego, ale także wileńskiego i lwowskiego, nad wpływem kultury polskiej na żydowską i żydowskiej na polską, nad zmianami obyczajów i życia codziennego Żydów polskich w badanym okresie, nad

---

⁶¹ Arch. ŻIH, sygn. 161, Z. 735, Teczka, Maurycy Horn, M. Horn, *Założenia projektu badawczego pt. Kultura żydowska w Polsce nowożytnej i najnowszej, jej przemiany i uwarunkowania*, Warszawa, styczeń 1990 r. (mps).

⁶² P. Fijałkowski, *Wspomnienie ...*, s. 20-21.

⁶³ Arch. ŻIH, sygn. 161, Z. 735, Teczka, Maurycy Horn, M. Horn, *Założenia projektu badawczego...*,

historią żydowskiego teatru, filmu, muzyki, prasy itp.”⁶⁴. Po przejściu na emeryturę nadal pozostawał pracownikiem naukowym Instytutu i - kontynuując badania archiwalne - planował kolejne publikacje.

Najbardziej twórczy okres życia naukowego Profesora Maurycego Horna to lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte ubiegłego stulecia. Obok wspomnianych prac nad rzemiosłem i żydowskimi organizacjami cechowymi oraz rozwojem osadnictwa żydowskiego w XVI-XVIII w., zajmował się Żydami będącymi na służbie królów polskich i wielkich książąt litewskich w średniowieczu i w czasach nowożytnych. Udowadniał, że w społeczeństwie Rzeczypospolitej szlacheckiej, wypracowali sobie samoistną pozycję, co było ewenementem w Europie. Należy tu wymienić jedną z najważniejszych prac Profesora: *Powinności wojenne Żydów w Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku* (1978), w której Horn przedstawił rolę Żydów w umacnianiu obronności kraju i ich udział w wojnach, prowadzonych przez Rzeczpospolitą z jej wrogami zewnętrznymi: Rosją, Szwecją i Turcją, oraz wewnętrznymi: Kozakami i Tatarami do końca XVII w. Był też współautorem i redaktorem głośnej książki *Żydzi polscy – dzieje i kultura* (1982). Koniec lat osiemdziesiątych przyniósł wydanie jednego z największych dzieł profesora M. Horna, jakim były *Regesty dokumentów i ekscerpty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce (1697-1795)* (t. 1-2, Warszawa 1984-1988). Stanowiły one kontynuację regestów obejmujących okres 1574-1696, a opublikowanych w latach 1963-1969 przez Janinę Morgensztern na łamach „Biuletynu Żydowskiego Instytutu Historycznego”⁶⁵. Opracowanie regestów dla czasów saskich i stanisławowskich wymagało żmudnej pracy, polegającej na wydobywaniu z liczącej setki stron Metryki Koronnej informacji o dziejach ludności żydowskiej na ziemiach polskich. Wydawnictwo to ułatwiło historykom, zajmującym się tą tematyką korzystanie z tego rodzaju zasobu źródłowego. Był autorem wielu haseł do *Polskiego słownika judaistycznego. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 1-2, Warszawa 2003. Napisał kilka artykułów biograficznych poświęconych wybitnym historykom żydowskim: Majerowi Bałabanowi, Janinie Morgensztern oraz Bernardowi Markowi⁶⁶. Wykraczał też poza obszar swoich zainteresowań badawczych, podejmując takie zagadnienia jak: polityka władz niemieckich wobec Żydów galicyjskich w latach II wojny światowej, działalność utworzonej u schyłku 1944 r. Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej czy powstanie i działalność Żydowskiego Instytutu Historycznego.

---

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ M. Horn, *Regesty .....*, t. 1, s. V.

⁶⁶ M. Czajka, op., cit.

Historię Żydów w Polsce zawsze traktował jako integralną część historii społeczeństwa polskiego i dziejów gospodarczych Polski.

Profesor Maurycy Horn pozostawił po sobie dorobek składający się z kilku książek oraz około 250 artykułów opublikowanych w różnych czasopiśmie i pracach zbiorowych. Należał do grona badaczy rozważnych. Sam mówił: *Do dziejów Żydów w Polsce należy podchodzić spokojnie. Z ich historią, tak jak z każdą historią, trzeba się obchodzić ostrożnie.* Stanisław Trawkowski słusznie zwrócił uwagę, że Profesor w polemice, broniąc swych wniosków lub krytykując dawniejsze ustalenia, stawał śmiało do *naukowego boju*. Posiadał cechy historyka wyjątkowego o wielkiej pasji dociekania i sumienności badawczej. Skupiał w sobie również cechy człowieka niezwykłego, z którym chciało się przybywać. Emanował spokojem i rozważą. Takiego też jako student zapamiętałem. Na co dzień nie akcentował swojego pochodzenia, chociaż w jednym z wywiadów prasowych powiedział: *jestem nie tylko historykiem, ale Żydem.* Był Żydem zasymilowanym z kulturą polską. Żył niełatwymi dziejami swojego narodu na ziemiach polskich, badając je wnikliwie. Z judaizmem religijnym nie utożsamiał się, co nie zawsze w środowisku żydowskim akceptowano. Jak wspomina Paweł Fijałkowski, „postawę Maurycego Horna cechował wielki szacunek dla odmiennych zapatrywań, neutralność światopoglądowa i konsekwentna niereligijność [...] co dziwiło i budziło kontrowersje, szczególnie w latach 80. XX w. Był to bowiem czas, gdy żydowskie życie religijne w Polsce intensywnie odradzało się. Włączali się w nie zarówno ludzie młodzi, odnajdujący swe korzenie, jak i starsi, którzy je kiedyś zatracili i przez długi czas nie mieli nic wspólnego z religią. Profesor Horn pozostawał wierny sobie, jawiąc się nam jako epigon oświecenia żydowskiego, to jest *haskali*, kontynuator zrodzonego z niej nurtu naukowego określanego, według terminologii niemieckiej jako *Wissenschaft des Judentums*, czyli dosłownie: „wiedza o Żydostwie”. Profesor zmarł 12 listopada 2000 r. na zawał serca, po krótkim pobycie w szpitalu. Jego pogrzeb odbył się dokładnie w dniu 83 urodzin. Przemówienie nad grobem wygłosił profesor Jerzy Tomaszewski, przewodniczący Rady Naukowej ŻIH. W swoim wspomnieniu P. Fijałkowski pisał: „Dzień był pochmurny i deszczowy, rozjaśniony ostatnimi barwami kończącej się jesieni. Mieliśmy świadomość, że oto odszedł największy spośród nas, pozostawiając nam świat bogatszy o owoce swego trudu”⁶⁷.

Wśród opolskich przyjaciół pozostał na zawsze w pamięci jako dobry człowiek, który razem z ujmującą ciepłem bezgranicznej życzliwości małżonką - profesorem Elżbietą Hornową (zmarłą 2 XII 2005 r.) stanowili wyraźną, trudną do wyrażenia w słowach całość. Dziś ową pamięć przechowuje w szerokim

---

⁶⁷ P. Fijałkowski, *Wspomnienie ...*, s. 21.

---

archiwalnym wymiarze Muzeum Uniwersytetu Opolskiego oraz Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie.

AROUND THE BIOGRAPHY OF PROFESSOR MAURZYCY HORN (1917-2000) –
RESEARCHER OF THE HISTORY OF JEWS ON POLISH LANDS FROM THE 15TH
TO THE 18TH CENTURY.

Summary

The article presents the life of the scholar divided into two stages. The first stage, starting from young years spent in Lviv, throughout the time of Nazi occupation, when one came to hide in Uzbekistan and Kazakhstan because of Jewish ancestry, up to the period of return to Lviv and the beginning of his career at the Ukrainian Ivan Franko University (until 1939 Polish Jan Kazimierz University). The second stage, starting from return to Poland in 1957 and accepting a position at the Higher Pedagogical School in Opole, up to the years 1973-1990, when he became active in the Jewish Historical Institute in Warsaw as its long-time director. The article discusses also Horn's scholarly achievements. It focuses on the events of March 1968 in particular, when Prof. M. Horn was dismissed from his position as rector of the Higher Pedagogical School in Opole due to the anti-semitic propaganda and persecution of the Jewish minority by the communists in Poland and the period of Horn's reforms of the Jewish Historical Institute.